

Соломія РОМАН

СВЯТВЕЧІРНЯ ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ ЖИДАЧІВЩИНИ (за матеріалами етнографічних експедицій)

У статті розглядається традиційна святвечірня обрядовість українців Жидачівщини. На основі власних польових етнографічних матеріалів автор розкриває характерні особливості та відмінні риси у проведенні Святого вечора в різних частинах Жидачівського району.

Ключові слова: етнологія, Святий вечір, Жидачівщина, звичаї, обряди, атрибуту.

© С. РОМАН, 2012

Зимово календарно-побутова обрядовість традиційно вважається однією з найцікавіших у календарному циклі свят українців. Величезним колоритом і насиченістю відзначаються, зокрема, обряди і звичаї Святого вечора. У них переплелися і турбота про родину, і піклування про господарство, і прагнення забезпечити добробут сім'ї у майбутньому році. Очевидно, саме тому святвечірні традиції чи не найкраще збережені у пам'яті українського народу. Не винятком у цьому відношенні є і мешканці Жидачівщини, де ці традиції зберігаються досить повно й досі, що засвідчують зібрані автором польові етнографічні матеріали [1; 2]. Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що обрана нами територія поки що, на жаль, мало znana широкому загалу і майже не висвітлена у науковій літературі.

Найяскравіше, на наш погляд, різноманітність святвечірніх обрядів ілюструє ритуальна трапеза, до якої готувалися завжди завчасно і старанно всі члени сім'ї. Підготовка до святкової вечері носила урочистий характер і розгорталась як справжній ритуал. Вона складалась із цілого ряду дій, які, за уявленнями людей, мали забезпечити їм протягом року благополуччя в господарстві, достаток, здоров'я членів родини, охорону домашнього вогнища від усяких злих духів і «нечистої сили».

В останній день сорокаденного пилипівського посту (6 січня) всі дорослі і старші діти нічого не їли до вечері. До речі, цікаву інформацію з цього приводу містить дослідження Ярослава Пастернака: «На Святий вечір повинні постити всі молоді, парубки і дівки, а старі вже не конче» [18, с. 327]. Ця теза є промовистою з погляду сучасності, позаяк нині посту дотримуються зазвичай старші люди. Молоді ж, у більшості, не надають цьому звичаєві великого значення або не сповна розуміють його суть.

До святкової вечері готували переважно дванадцять пісних страв. Але вже на початку ХХ ст. такої їх кількості дотримувались не всі і не скрізь. Як правило, намагалися приготувати якнайбільше різноманітних страв. Загальнопоширеними в багатьох регіонах України були пироги і пісний борщ. На Жидачівщині готували пироги з капустою, бульбою, гречкою, а також з маком, сливками чи грушками. Пироги із сушених грушок фігурують тут як «гамани» [1, арк. 4]. Меню Свят-вечора традиційно становили рибні страви, голубці з пшона, бульби, рису або гречки, капуста, горох, гриби, пампухи, сушені грушки та інша їжа. Цікаво, що в с. Лискові пампухам надавали особливого значення. Тут, якщо

хтось не міг мати дітей, казали: «Бери пампух, аби ти живіт спух». І давали в подолок пампуха [2, арк. 73]. Готували все на олії. Багато респондентів зазначило, що обов'язково мала бути олія з льону [2, арк. 25, 31, 53]. Важливим, на наш погляд, є також те, що на поминальну вечерю традиційними були теж пісні страви — борщ, каша, вареники, кисіль [15, с. 176].

Особливе місце в обрядових діях українців посідав ритуальний хліб. У багатьох селах Жидачівщини ритуальний хліб називали «василі». Переважно це були дві хлібини — «василь» і «маланка», які ставили один на одного: знизу — «василь», зверху — «маланка» [2, арк. 74, 79, 88; 12, с. 91]. Подекуди біля них клали ще більші хлібини (с. Корчівка) [2, арк. 9] або три маленькі «василики» зверху (с. Демівка) [2, арк. 41, 42], які призначалися для худоби. Під «василі» часто сипали пшеницю і дрібні гроші, спорадично — насіння льону [2, арк. 55, 62]. У с. Корчівці під них клали цибулю і горіхи [2, арк. 9], а в селах Романівці і Демівці — ще й часник [2, арк. 19, 41, 43]. Про звичай класти під хліб часник згадувала і Наталія Юрчишин із с. Зарічного [2, арк. 26]. «І на столі цілі света стояло. А потому розкраювали, то давали коровам» [2, арк. 17]. Дещо відрізняється від попередньої інформація Філарета Колесси зі с. Ходовичі Стрийського повіту. За його даними, «василя» давали худобі на Новий рік, а «маланку» з'їдали самі напередодні свята [12, с. 91]. Про останній звичай згадували лише окремі респонденти на досліджуваній території. Крім «василів», у селах Романівці, Демівці, Лискові пекли ще дві білі «баби» [2, арк. 19, 43, 82].

Однак найважливішою із страв традиційно вважалася кутя, яку в північній смузі Жидачівського району називали «пшеницею» [1, арк. 3, 6, 16, 29; 2, арк. 24]. Тут, як, зрештою, в усіх українців, кутя користувалася особливою повагою. Варили її в окремому горщику, який тримали тільки для неї, ставили на стіл у призначеній для цього макітрі. Найчастіше — це грубо товчена у ступі пшенична каша, приправлена медом або цукром, з горіхами і маком. З цього приводу цікаве спостереження зустрічаємо у праці Раймунда Фрідріха Кайндля «Гудули», в якій зазначено, що нібито «не можна їсти цю кашу з маком, а лише з медом, а то в наступному році буде багато бліх» [11, с. 99]. Схожу за своїм змістом інформацію нам вдалося зафіксувати на Жидачівщині. Цю правду, стосується вона самої назви: вірили, що не можна казати

слова «мак», а замінювати його терміном «зернята» [2, арк. 73, 78, 80, 84, 88, 89], щоб не було вошей і бліх. З цієї ж причини у Карпатах замість слова «мак» кажуть «сім'я» [8, с. 92] або «зернята» [17, с. 18]. Аналогічний звичай зафіксував ще наприкінці ХІХ ст. Михайло Зубрицький у с. Мшанець Старосамбірського повіту [10, с. 55]. Це приклади так званої негативної магії (накладання табу на якісь дії чи слова).

Тут, на нашу думку, доцільно провести паралель між святвечірньою кутею і традиційною поминальною стравою. Зокрема, відомий російський учений Дмитро Зеленін підкреслював, що ритуальні страви різдвяних свят у східних слов'ян без сумніву в минулому були тризнами, пов'язаними з культом предків [9, с. 401].

Видатний український етнограф Микола Сумцов свого часу писав про те, що з тварин і каші, частково з хліба, складалися святочні жертвоприношення богам у язичницький період. Щодо каші, то вона була переважно святочним жертвопринесенням хліба, і в цьому, на думку Сумцова, полягає глибока архаїчність святка. Обрядове вживання каші на святках побутувало у народів германських і слов'янських, причому в останніх порівняно частіше, з більшою урочистістю та з більшою архаїчністю. Вчений вказував також на обрядовий зв'язок каші з печеним хлібом і поступовий перехід у деяких місцевостях обрядової каші в обрядовий хліб, що є особливо важливим для цього дослідження. За свідченнями М. Сумцова, перш за все, хліб доповнює кашу, причому каша призначається людям, а хліб — домашнім тваринам [19, с. 72—73].

Поряд з кутею обов'язковим компонентом святвечірньої трапези українців Жидачівщини був компот із сухофруктів — груш, яблук, вишень, слив тощо. Широко відомою назвою цього напою є «узвар». Однак, у досліджених селах побутують й інші його назви: «лісніці» (с. Корчівка, Романівка, Дубравка, Зарічне, Лисків) [2, арк. 2, 9, 18, 54, 69, 78], «вар» (с. Лисків, Новошини) [2, арк. 32, 37, 45, 47, 72]. У с. Любешчі Перемишлянського району компот із сухофруктів фігурує як «пóливка» [1, арк. 20].

Із сходом вечірньої зорі господар вносив до хати святковий сніп із пшениці, жита чи вівса. Залежно від місцевості, в Україні побутували різні його назви («дід», «дідух», «коляда», «колідник»). Цікаво, що у північній частині Жидачівського району святковий сніп був рідкістю, а в південній частині його називали «дідухом» або «дідом». Цікаво означають жит-

ній сніп у с. Романівці — «найстарше жито» [2, арк. 19]. Вносячи сніп, господар бажав усій родині щастя і ставив на почесне місце під образами чи на столі. Він стояв у хаті до свята Івана Хрестителя (20 січня). Слід зазначити, що святковий сніп уважався символом присутності померлих родичів, про що свідчить вже сама його назва.

Широко вживаним атрибутом зимових свят було сіно. У Жидачівському районі його стелили на столі, за яким відбувалася святвечірня трапеза. Крім сіна, господар вносив до хати і в'язку соломи. Солому, якою застеляли долівку у північній частині Жидачівського району, називали «дідухом» (сс. Репехів, Бертишів, Баківці, Квітневе) [1, арк. 2, 3, 4, 7, 12, 16] або ж «дідом» (сс. Бертишів, Старі Стрілища) [1, арк. 6, 28, 29], а сіно на столі — «бабою» (с. Старі Стрілища) [1, арк. 28]. Так само називали сіно та солому у сусідніх селах Перемишлянського району: солома — це «дідух» (с. Любешка) [1, арк. 17, 21] або «дід» (сс. Сірники, Любешка) [1, арк. 13, 17], сіно — це «баба» [1, арк. 13, 17, 21]. Такі ж назви на позначення соломи та сіна побутували у бойків, а також у волинян Жовківського повіту [18, с. 327—328] та мешканців Стрийського повіту [12, с. 91], що зумовлено, очевидно, незначною віддаленістю території.

Дещо відрізнявся описаний ритуал на півдні Жидачівщини. Тут як на стіл, так і під стіл клали сіно (сс. Корчівка, Романівка, Зарічне, Лисків, Демівка, Новошини, Дубравка) [2, арк. 2, 4, 9, 16, 19, 25, 31, 32, 37, 41, 42, 43, 45, 47, 62, 69, 72, 74, 79, 82, 88], однак особливої назви воно не мало. Іноді сіно стелили і на лави (сс. Корчівка, Лисків, Демівка) [2, арк. 2, 32, 43].

На всій досліджуваній території поверх сіна стіл застеляли чистим святковим обрусом. Для охорони «від усього злого» на кути стола клали по головці [1, арк. 2, 4; 2, арк. 9, 69, 74, 88] чи по зубчику часнику [1, арк. 12, 13]. У с. Лискові часник клали не по кутах столу, а біля «василів» [2, арк. 37]. Про звичай класти часник під «василі» згадано раніше. Цікавим, на наш погляд, є те, що у селах Демівці та Новошинах під них клали саме три головки часнику [2, арк. 41, 42, 43, 45], а в с. Бертишові навіть робили вінець з часнику, який примощували навколо макітри з кутею [1, арк. 6].

І лише після того, як зійде перша зірка, помолитись, сідали до ритуальної вечері, на якій були присутні всі члени сім'ї. Трапеза проходила з додержан-

ням певних правил. Вона починалася із запалення воскової свічки, яку ставили на столі, і молитви. На території Українських Карпат свічку встромляли у святковий хліб — «керечун». Подібний звичай зберігся також у с. Квітневому Жидачівського району — «в хлібі різали дірку і ставили свічку» [1, арк. 16]. Під час вечері всі мусили зберігати урочистий спокій: не галасувати, не човгати під столом ногами. «Сидять за вечерею тихо, промовляють лише те, що справді треба, бо тоді приходять і померлі вечеряти. А коли за вечерею так собі балакають, то померлі тільки у вікно заглядають, а в хату не приступлять» [13, с. 210].

У всіх місцевостях були стійкі традиції щодо порядку подавання страв. На Жидачівщині трапезу починали з куті. Господар кидав її до стелі — «сіяв пшеницю» [1, арк. 3, 16]. Цей обряд супроводжувався спеціальною словесною формулою: «Сійся, родися жито, пшениця і всяка яриниця» (с. Баківці) [1, арк. 12]; «Дай, Боже, би брикали воли і корови, і ми (кидає вгору. — С.Р.) здоровим!» (с. Дубравка) [2, арк. 63—64]. Інколи «пшеницю» їли і підкидали до стелі наприкінці вечері (сс. Баківці, Старі Стрілища) [1, арк. 12, 29]. У південній смузі Жидачівського району часто починали і закінчували вечерю кутею. Називалось це «закусити» [2, арк. 56]. Звичай їсти кутю наостанку побутував у Стрийському і Дрогобицькому районах Львівської області, а також на Київщині, Волині та Поділлі [12, с. 92; 22, с. 205; 23, с. 74]. На Бойківщині і Лемківщині кутю їли наприкінці вечері, на Гуцульщині — на початку. У тих селах, де вечерю починали не з куті, на початку їли часник з хлібом. Часником починали святвечірню трапезу на теренах Надсяння (сс. Ковиничі, Вербівка, Береги, Містковичі, Баранівці, Зарайське, Корничі Самбірського р-ну) [3, арк. 2, 21, 31, 36, 39, 44, 49, 51, 55, 61, 67, 69, 71, 76, 79, 82, 86, 90, 92]. Звичай починати передріздвяну вечерю з часнику побутував в інших слов'янських народів, а також в угорців [6, с. 95].

Традиційно вечір напередодні Різдва був багатий на різноманітні обряди, виконання яких нібито повинно було забезпечити майбутній добробут сім'ї. До прикладу, як підкидали догори пшеницю, стежили за тим, скільки хто зловить, бо стільки буде мати поля (с. Старі Стрілища) [1, арк. 28] або корів (с. Лисків) [2, арк. 88].

Для того, аби добре неслися кури, діти, бавлячись на «дідусі», приказували: «Кво-кво на Різдво, наші

кури най сі несут, а сусідні най сі пасут!» (с. Бертишів) [1, арк. 4]; «Наші кури най сі несут, а ваші най сі по стінах дерут!» (с. Старі Стрелища) [1, арк. 29]. У с. За-річному для того, «аби сі кури несли», примовляли по-іншому: «Куд-кудак, куд-кудак, в нас є курей сто, в сусіда одна і то та крива» [2, арк. 25]; «Кво-кво, у нас курей сто, а в сусіда одна, і та крива» [2, арк. 31].

На Святий вечір не кликали курей, аби сусідка не сказала «твої кури — мої яйця», бо тоді перестали б нестись [2, арк. 69]. Кликали тільки «яйці, яйці», аби добре кури неслись [2, арк. 78, 80, 84], або «Паланині яйці», «Рузині яйці» — так в сусідів всіх яйця скликали» (с. Лисків) [2, арк. 74].

Згідно з давніми слов'янськими віруваннями, на цю ритуальну вечерю приходили і душі померлих членів роду, на що чітко вказують окремі обрядові дійства. Зокрема, вносячи до хати святковий сніп, за-прошували на вечерю бурю, град, вовків тощо. Так, унікальний за своїм змістом звичай ще донедавна побутував у с. Ковиничах на Самбірщині, де до святкової вечері запрошували вовка, промовляючи: «Вовку, вовку, прошу ті до гороху, би ті не виділа від нині до року». Так повторювали двічі, а за третім разом казали: «Вовку, вовку, прошу ті на вечеру, що ми їмо, то тобі дамо» [3, арк. 20—21]. Подекуди на вечерю запрошували ще й мороза [24, с. 117]. Натомість у с. Лискові Жидачівського району зберігся звичай кликати на трапезу горобців [2, арк. 33], а в с. Корчівці кутю спеціально виносили пташкам [2, арк. 5, 10].

Ритуал запрошення на різдвяну вечерю природних сил, звірів і духів розповсюджений у слов'ян широко, однак не повсюдно. Він відомий у східній Білорусії, на теренах Полісся України, у південній Польщі, в Карпатах, у південно-східній Болгарії, в Македонії і східній Сербії, тобто утворює суцільний, майже неперервний центральний ареал у слов'янському етнічному континенті [21, с. 445]. «Кликання» як обрядовий елемент збереглися до початку ХХ ст. і далі. На думку Корнелія Кутельмаха, вони є переосмисленим давнім закликанням покійних, трансформованим упродовж тисячоліть [16, с. 206].

Традиційно в Україні для душ померлих родичів також залишали вечерю. На Жидачівщині для покійників залишали переважно кутю, кусочок хліба, свячену воду, а також ложку. Все це ставили на столі або на підвіконні. У деяких селах (Демівка) «і на цвинтар несли всього» [2, арк. 41]. Траплялось, що страви для помер-

лих залишали лише на другий Святий вечір (сс. Романівка, Новошини, Лисків) [2, арк. 17, 20, 45, 89]. Ложки, якими користувалися під час трапези, не мили до наступного ранку, бо ними начебто мали користуватися душі покійних. У південній частині Жидачівського району широко побутував звичай, згідно з яким після вечері ложки затикали за перевесло снопа [2, арк. 2, 9, 17, 24, 33, 37, 42, 43, 45, 47, 54, 72, 75, 78, 82, 89]. Пояснюють його тим, що «мерлі прийдуть» [2, арк. 24], «прийдут померші кутю їсти» [2, арк. 37]. Є також інші пояснення: «казали, хоче «дід» вечеряти» [2, арк. 43]; «аби кутю їв» [2, арк. 79]. Цікаву інформацію з цього приводу повідомив нам Федір Головка із с. Демівки: «Першу пайду хліба «дідови» дають» [2, арк. 42]. Її підтверджують інші етнографічні відомості з цього ж поселення: «Перед вечерю клали «дідови» хліба» [2, арк. 43]. Пайду хліба клали біля «дідуха» і в с. Новошинах [2, арк. 46]. Побутував цей звичай також у Стрийському районі. Лише єдину ложку залишали тут у пшениці, «аби сі небіжчики поживили». Їх запрошували на трапезу через вікно: «Ходіть усі святи до нас вечеряти!» [12, с. 92]. Все це дає підстави ще раз переконатись у правильності висунутої попередньо гіпотези про вшанування різдвяного снопа як символу присутності померлих членів родини.

Для зустрічі предків як бажаних гостей у більшості слов'янських народів запалювали ритуальний вогонь, на який нібито померлі родичі приходили зігрітись. У багатьох українських селах наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. замість ритуальних вогнів обов'язково засвічували свічки, причому не лише в хатах, а й на могилах родичів. Цей звичай побутовував і на досліджуваній території. Часто засвічену свічку ставили на підвіконня. Вона слугувала засобом для освітлення шляху померлим, які «прибували» на вечерю до родини з потойбічного світу [7, с. 45]. Подібну театралізовану імітацію таких відвідин мертвими живих можемо спостерігати в обрядовості багатьох етносів (грузини, мордва, індіанці Північної Америки та ін.) [16, с. 207].

Повечерявши, під столом «розсипали колись горіхи, аби скоренько діти збирали ті горіхи і так скоро будут працювати» (с. Корчівка) [2, арк. 11].

Характерними для обрядовості Святого вечора в Україні були різноманітні ворожіння на врожай у наступному році. Часто в них головними атрибутами виступали предмети хліборобського побуту. Зокрема,

під час святкових різдвяних трапез дуже популярними на досліджуваній території були ворожіння на майбутній урожай за допомогою сіна, яким застиляли столи до святкової вечері. Так, господар, закривши очі, витягує із сіна стебло; якщо воно виявиться довгим, то буде хороший урожай, в іншому випадку — поганий. Найчастіше таким способом ворожили на врожай льону [2, арк. 2, 40, 70, 72, 80, 83], спорадично — на врожай конопель [2, арк. 18]. Щоб забезпечити плодючість дерев, лякали їх, замахуючись сокирою [1, арк. 16; 3, арк. 20, 29]. На Жидачівщині вірили також, що добре буде родити мак, якщо його посіяти власне цього вечора [2, арк. 76, 78, 83, 88, 89]. До речі, аналогічне повір'я побутувало і на Самбірщині [3, арк. 3, 21—22, 30, 36, 38, 45].

Врожайність чи неврожайність майбутнього року намагались передбачити також за ознаками погоди. Зокрема, вірили: якщо на Святвечір буде зоряно, то в цьому році буде врожай (с. Зарічне Жидачівського р-ну) [2, арк. 26].

У передріздвяний вечір намагались відгадати долю родини. Багато таких ворожінь були пов'язані з різдвяною свічкою. Так, під час вечері слідкували, куди хилиться полум'я: якщо воно хилиться до образів — це до весілля, якщо ж до дверей — значить, хтось з родини помре [2, арк. 2]. Або ж, загасивши свічку по вечері, дивились, куди обертається гніт: якщо до порога, то казали, що хтось вмере, а якщо до ліжка, то прибуток буде (с. Корчівка) [2, арк. 10].

Після святвечірньої трапези неодружені дівчата з перев'язаними соломою ложками вибігали на двір і слухали, з якого боку загавкає собака — туди і заміж вийдуть [8, с. 93; 24, с. 117; 25, с. 184]. Часто під час описаного обряду дівчата тарахкотіли ложками, створюючи відповідним способом шум [1, арк. 2, 6, 12, 13, 17—18, 27; 2, арк. 83, 88]. Інколи вони ворожили без використання ложок (с. Корчівка, Дубравка, Зарічне, Лисків Жидачівського р-ну, с. Ковиничі Самбірського р-ну) [2, арк. 2, 55, 69, 70, 71, 89; 3, арк. 6, 19]. У с. Лискові дівчина йшла в дровитню, брала на руки оберемок полін, несла їх до хати та рахувала по парі. Якщо вона принесла пару полін, то вірила, що знайде судженого в цьому році [2, арк. 36].

У с. Романівці побутувало ще одне цікаве дівоче ворожіння: дівчата вмивались водою, в якій мили посуд від куті — «аби так хлопці до дівчат ішли, як воробці до пшениці» [2, арк. 17].

Поширеним на Жидачівщині було повір'я, згідно з яким ту воду, в якій мили посуд після Святої вечері, не виливали. «Святвечірні помії» трохи давали худобі, а решту зберігали: вмивалися ними різдвяного ранку, щоб не вrekli, а також у випадку пристріту (с. Лисків, Домівка, Дубравка, Зарічне) [2, арк. 34, 39, 41, 43, 44, 64, 69, 70, 72, 75, 78, 80, 84, 88].

Дуже важливими для українського селянина були здоров'я, безпека, плідність і молочність худоби протягом усього календарного року, адже від цього залежав добробут родини. Тому Святого вечора гарно обходили і годували худобу, частували святковими стравами та свіжим сіном. Очевидно, це було пов'язано також з повір'ям про те, що нібито в ніч перед Різдом худоба набуває здатність говорити людською мовою [1, арк. 3, 5, 7, 29; 2, арк. 12, 17, 26, 33, 45, 70, 89]. Власне тому їй всіляко догоджали, остерегаючись недобрих наслідків для сім'ї.

Піклуючись про власне господарство, використовували різноманітні ворожіння. Часто тут також головну роль відігравали ложки, якими користувалися під час святкової трапези. Так, повечерявши, робили з сіна перевесло і зв'язували ним ложки, аби худоба не розбігалась на пасовищах [1, арк. 13, 22, 28; 3, арк. 14, 39, 45, 67, 72]. Іноді їх підкидали вгору: «як воно сі розв'яже, то корови будуть сі розлітати, а не — то будуть купи триматись» (с. Старі Стрільця Жидачівського р-ну) [1, арк. 29]. У с. Лискові з цією ж метою ложки запиляли в «діда» [2, арк. 33, 78]. Аналогічного звичаю дотримувались у с. Зарайському Самбірського району [3, арк. 82], а в селах Вербівці, Берегах, Містковичах, Баранівцях, Корничах зв'язані ложки на ніч запиляли під сіно, що лежало на столі [3, арк. 29, 36, 49, 56, 62, 77, 90, 95].

Деякі ворожіння стосувались домашньої птиці. Зокрема, в с. Зарічному господиня, яка хотіла мати квочку в наступному році, мала доторкнутись до курки так, «щоб вона закричала» [2, арк. 31]. У с. Лискові після вечері дивилися на небо. Якщо воно було зоряним, то це означало, що будуть добре лізти курята [2, арк. 89].

Згідно з давніми звичаями, всю ніч з 6 на 7 січня в хаті горіло світло (свічки, лампади), що мало начебто захистити людей від злих сил. Апотропеїчне значення мав, очевидно, і звичай не спати в ніч перед Різдом. «Якби всі послули, то могло би «нечисте» дістатися до хати і тоді цілий рік у хаті були

би хвороби та нещастя» [22, с. 204]. Дещо інше тлумачення цього звичаю побутувало у с. Корчівці: «Колись казали, скоро не лягати, бо буде пшениця на городі падати, всьо буде вилігати» [2, арк. 11]. Подібне застереження існувало в минулому на теренах Жовківщини, де вірили, що «на дідусі не мож спати, бо збіже виляже на поли» [18, с. 328]. Слід зазначити, однак, що це повір'я стосувалося передусім дорослих. Діти ж з нетерпінням чекали різдвяної ночі, позаяк саме тоді їм дозволяли спати на соломі — «на дідух лягати» [1, арк. 3, 7].

З основними обрядовими діями (запалюванням ритуальних вогнів і святвечірньою трапезою) тісно пов'язаний звичай колядування, який дослідники трактують по-різному. Найбільш вірогідним є те, що обряд колядування був у давнину обрядом закликання покійних предків на святвечірню трапезу [14, с. 289]. Він був найголовнішим елементом народної різдвяної обрядовості в українців. Основою різдвяних обходів слугувала магічна ідея «першого дня», згідно з якою висловлені в період святкових побажань добробуту, здоров'я і щастя повинні були стати реальністю. На Жидачівщині колядувати починали вже зі Святого вечора. Повечерявши, кожна родина співала колядок за святково прибраним столом, а по хатах ходили діти з шопкою (сс. Романівка, Дубравка, Лисків) [2, арк. 17, 64, 72, 79, 89].

З обрядом колядування в українців пов'язані вірування в те, що зимові святки визначають добробут і щастя на цілий рік, залежно від того, якої статі особа першою відвідає хату («полазник»). Кожен селянин турбувався про те, щоб першим відвідувачем його оселі була людина багата, добра, здорова, щаслива. Архаїчним елементом цього ж звичаю було наділення функцією «полазника» домашньої худоби. Наприкінці XIX — на початку XX ст. таку функцію виконували різні тварини — віл, кінь, корова, вівця, лоша тощо. Якщо таку тварину заводили в хату, то її пестили, гладили, годували сіном чи отавою з різдвяного стола, хлібом, залишками всіх страв святкової вечері, а потім повертали до стійла. За народними віруваннями, всі ці дії повинні були забезпечити здоров'я і плодovitість тварин, успішне ведення всього скотарського господарства [20, с. 400]. У пам'яті старожилів Жидачівщини також зберігся звичай заводити на Святий вечір до хати маленьку козу або лоша, «щоби господарка велася» (сс. Бертишів, Ба-

ківці) [1, арк. 5, 8]. Іноді до хати заводили телятко (с. Лисків) [2, арк. 88].

Сучасні етнографи зазначають, що в XIX — на початку XX ст. звичай, пов'язаний з «полазником»-твариною, побутував на обмеженій українській етнічній території — у Західній Україні (Закарпаття, Галичина, Західне Полісся, Поділля, західна і центральна частини історико-етнографічної Волині), тим часом як у Східній цього звичаю не було. Деякі дослідники також зауважували, що у XX ст. на теренах поширення відповідних обрядодій сам термін «полазник» вживався вже спорадично. Однак причин наділення функцією «полазника» тієї чи іншої тварини вчені не з'ясували. Переконливу в цьому відношенні концепцію висунув Михайло Глушко. Вона полягає в тому, що первісно роль полазника виконував віл-«дешнак», тобто «борозенний», якого запрягали в ярмо справа. Саме він був символом здоров'я, достатку і щастя для давнього хлібороба України [4, с. 413], що знайшло місце в різних різдвяно-новорічних обрядах і звичаях українців, зокрема, у звичаї «першої ноги», а також спричинило наявність образу «вола» в українських колядках та щедрівках [5, с. 88].

Підсумовуючи все сказане, доцільно наголосити на тому, що досить добра збереженість святвечірніх традицій у зимовій обрядовості українців засвідчує велику роль останніх у віруваннях людей, а своєрідність обрядів, зафіксованих автором на теренах Жидачівщини, підкреслює її неповторність. Вже підготовка і перебіг ритуальної трапези включали обрядодії, виконання яких мало забезпечити зоров'я, щастя і добробут родини у майбутньому році. Локальною специфікою серед них вирізняється випікання обрядового хліба — «василі», а також звичай сіяти на Святий вечір мак. Особливим способом піклувались у період різдвяно-новорічних святков про худобу і домашню птицю. Зокрема, аби худоба влітку не розбігалась на пасовищі, ложки, якими користувалися під час вечері, зв'язували перевеслом чи запихали в «діда», а щоб кури добре неслися, кликати їх можна було лише «яйці-яйці». Локальним на загальноукраїнському тлі є звичай запихати в «діда» ложки, очікуючи приходу померлих предків. Зібрані автором матеріали засвідчують, що у південній смугі Жидачівського району простежуються звичаї та обряди, аналогічні з бойківськими, натомість у північній його частині побутують власне опільські святвечірні традиції.

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі — Архів ЛНУ ім. Івана Франка). — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 236-Е. — 30 арк.
2. Архів ЛНУ ім. Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 272-Е. — 89 арк.
3. Архів ЛНУ ім. Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 348-Е. — 97 арк.
4. Глушко М. Віл у різдвяно-новорічній обрядовості українців: реконструкція первісного образу та історичного змісту / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету: Серія історична. — Львів, 2000. — Вип. 35—36. — С. 399—425.
5. Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема) / Михайло Глушко. — Львів, 2003. — 444 с.
6. Гонтар Т.О. Народне харчування українців Карпат / Т.О. Гонтар. — К. : Наукова думка, 1979. — 138 с.
7. Горбаль М. Різдвяні вогні в обрядовості лемків / Марія Горбаль // Народознавчі зошити. — 2008. — № 1—2. — С. 41—48.
8. Громова Н. Святий вечір в сучасному бойківському селі / Наталя Громова // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. — К. : Універс, 2006. — Вип. 21. — С. 89—96.
9. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленин. — М. : Наука, 1991. — 511 с.
10. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тижні і до рокових св'ят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах) / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1900. — Т. III. — С. 33—60.
11. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р.Ф. Кайндль. — Чернівці : Молодий буковинець, 2000. — 208 с.
12. Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ю, в с. Ходовичах стрийського повіту / Філярет Колесса // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — Т. V. — С. 76—98.
13. Кримський А. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: Відтворення з авторського макету 1930 р. / Аг. Кримський. — Черкаси : Вертикаль, 2009. — 438 с.
14. Кутельмах К.М. Календарна обрядовість / К.М. Кутельмах // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження / відп. ред. Ю.Г. Гошко. — К. : Наукова думка, 1987. — С. 286—302.
15. Кутельмах К. Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів, 1997. — Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. — С. 172—203.
16. Кутельмах К. Прадавня основа в календарній обрядовості українців Карпат / Корнелій Кутельмах // Народознавчі зошити. — 1995. — № 4. — С. 204—208.
17. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування привязані до поодиноких днів у році, записав у 1907—10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов. / Антін Онищук // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. XV. — С. 1—61.
18. Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського повіту / Ярослав Пастернак // Матеріали до етнології й антропології. — Львів, 1929. — Т. XXI—XXII. — Ч. 1. — С. 321—352.
19. Сумцов Н.Ф. Хлеб в обрядах и песнях / Н.Ф. Сумцов. — Харьков : Типография М. Зильберберга, 1885. — 139 с.
20. Тиводар М. Традиційне скотарство українських Карпат другої половини XIX — першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження / Михайло Тиводар. — Ужгород : Карпати, 1994. — 557 с.
21. Толстая С.М. Ритуальные приглашения мифологических персонажей на рождественский ужин. Формула и обряд / С.М. Толстая, Л.Н. Виноградова // Толстая С.М. Полесский народный календарь. — М. : Индрик, 2005. — С. 443—500.
22. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю / Іван Франко // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — Т. V. — С. 160—218.
23. Чубинський П.П. Календарь народных обычаев и обрядов / П.П. Чубинский. — К. : Музична Україна, 1993. — 80 с.
24. Fischer A. Rusini: Zarys etnografji Rusi / A. Fischer. — Lwow : Wydawnictwo zakladu Narodowego im. Ossolinskih, 1928. — 192 s.
25. Sokalski B. Powiat Sokalski pod wzgledem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronislaw Sokalski. — Lwow, 1899. — 496 s.

Solomiya Roman

THE CHRISTMAS EVE CEREMONIAL RITES
BY UKRAINIANS OF ZHYDACHIV REGION
(after materials of ethnographic expeditions)

The article deals with traditional rites of Christmas Eve ceremony by Ukrainians Zhydachiv region. On the basis of author's own field ethnographic studies have been presented some characteristic properties and distinguishing features of Christmas Eve celebrating in various parts of Zhydachiv area.

Keywords: ethnology, Christmas Eve, Zhydachiv, custom, ceremony, attribute.

Соломия Роман

СВЯТВЕЧЕРНЯЯ ОБРЯДОВОСТЬ
УКРАИНЦЕВ ЖИДАЧЕВЩИНЫ
(по материалам этнографических экспедиций)

В статье рассматривается традиционная святвечерняя обрядность украинцев Жидачевщины. На основе своих полевых этнографических материалов, автор раскрывает характерные особенности и отличительные черты в проведении сочельника в разных частях Жидачевского района.

Ключевые слова: этнология, сочельник, Жидачевщина, обычай, обряд, атрибут.